

การใช้ใบกะเพราดึงดูดแมลงวันทองแทนฟีโรโมน

The Utilization of *Ocimum sanctum* L. Leaf Instead of Using Pheromones to Attract *Bactrocera dorsalis* (Hendel)

อนงค์ ทองทับ

สาขาวิชาวิทยา คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี เมือง เพชรบุรี 76000

บทคัดย่อ

แมลงวันทองเป็นแมลงวันผลไม้ที่สร้างความเสียหายต่อกำลังผลไม้ไทยนับพันล้านบาทต่อปี การป้องกัน และกำจัดแมลงวันทองมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของประเทศไทย การทดลองนี้ทำขึ้นเพื่อการศึกษาพืชสมุนไพร 3 ชนิด คือ แมงลัก ใหระพา และกะเพรา ที่ใช้เป็นกับดักแมลงวันทองแทนการใช้ฟีโรโมนเพศเมียของแมลงวันทอง จากการศึกษาพบว่า แมลงวันทองชอบใบกะเพราเพียงชนิดเดียว เมื่อนำใบกะเพราไปเบรี่ยบเทียบกับมะม่วงสุก พบร่วมกับแมลงวันทองชอบใบกะเพรามากกว่า และเมื่อนำใบกะเพราทดสอบเบรี่ยบเทียบกับ ฟีโรโมนเพศเมียพบว่าใบกะเพรา มีประสิทธิภาพในการดึงดูดแมลงวันทองมากกว่าฟีโรโมนในอัตราส่วน 2:1 เกษตรกรสามารถนำวิธีการนี้ไปใช้ในการกำจัดแมลงวันทองได้

คำสำคัญ: แมลงวันทอง กะเพรา ฟีโรโมน

Abstract

Bactrocera dorsalis (Hendel) is a fruit fly that damage Thai fruit production for a million baht a year. Prevention and get rid of *B. dorsalis* are important to the economy of the country. The purpose of this experiment was to study 3 herbs; *Ocimum americanum*, *O. basilicum* and *O. sanctum* which used as a trap to *B. dorsalis* instead of using *B. dorsalis* female pheromone. It was found that *B. dorsalis* prefer *O. sanctum* leaves. When compared *O. sanctum* leaves white ripe mango, *B. dorsalis* also prefer *O. sanctum* leaves. Lastly *O. sanctum* leaves and *B. dorsalis* female pheromone were compared, and it was also found that, *O. sanctum* leaves were more attracting in attracting *B. dorsalis* in the ratio of 2:1. The farmers can adopt this approach to be used to eliminate *B. dorsalis*.

Keywords: *Bactrocera dorsalis*, *Ocimum sanctum* L., pheromone

บทนำ

แมลงวันทอง (*Bactrocera dorsalis* (Hendel)) เป็นแมลงวันผลไม้ชนิดหนึ่งที่พบในประเทศไทย ทำลายพืชประมาณ 50 ชนิด ซึ่งพบในภาคกลาง คือ มะม่วง ฝรั่ง ชมพู่ ละมุด พุทรา น้อยหน่า และ กระท้อน เป็นต้น แมลงวันทองทำลายผลไม้ที่เปลือกบางหรืออ่อนนุ่ม ใช้ผลไม้ดังกล่าวเป็นแหล่งขยายพันธุ์ และหมุนเวียนได้ตลอดปี โดยเฉพาะในฤดูร้อนที่มีผลไม้ออกผลเป็นจำนวนมาก แมลงวันทองเพิ่มประชากรได้ตลอดเวลา ทำให้เกษตรกรประสบปัญหาในการป้องกัน กำจัด การพ่นสารเ芳ามูลน้ำได้ผลเท่าที่ควร ผลผลิตเสียหาย เกิดการเน่าเสีย คุณภาพตกต่ำ ขายไม่ได้ราคา และ เป็นปัญหาต่อการส่งออกไปประเทศที่ภูมายักษ์กัน ที่เข้มงวด เช่น ญี่ปุ่น สหราชอาณาจักร ออสเตรเลีย และ นิวซีแลนด์ ผลไม้ที่นำเข้าประเทศไทยเหล่านี้ต้องผ่านการกำจัด แมลงวันทอง โดยการอบไอน้ำร้อน หรือรอมยา หลังการเก็บเกี่ยว ซึ่งต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น แมลงวันทอง จึงเป็นแมลงศัตรูสำคัญทางเศรษฐกิจของประเทศไทย ชนิดหนึ่ง

แมลงวันทองเป็นสัตว์ก่อภัยแมลง ดำรงชีวิตได้ทุกสภาวะแวดล้อม ปรับตัวในการดำรงชีวิตได้ดี วัฏจักรชีวิตของแมลงวันทองมี 4 ระยะ คือ ไข่ (egg) หนอน (larva) ตัวเด็ก (pupa) และตัวเต็มวัย (adult) แต่ละขั้นตอนใช้แหล่งอาหารที่แตกต่างกัน ลักษณะของแมลงวันทอง ตัวเต็มวัยมีสีน้ำตาลปนดำ หรือสีน้ำตาลปนแดง มีแถบสีเหลืองที่ส่วนอก ปีกบางใส่สะท้อนแสง จึงเรียกว่า แมลงวันทอง ระยะตัวเต็มวัย กินน้ำหวาน โปรตีน และ วิตามิน ในสิ่งขับถ่ายของแมลงอื่น ๆ นก น้ำยางแพลงตันไม่น้ำหวานจากพืช เป็นอาหาร มักหากอาหารในเวลาเช้า หลบตามร่มเงาในตอนแಡดจัด ผสมพันธุ์ตอนผลบาน วางไข่เวลากลางวันโดยวางไข่ได้ตลอดวัน มีชีวิตอยู่ได้ประมาณ 16-24 วัน ตั้งน้ำระยะเวลาเต็มวัยเป็นระยะเดียว ที่เกษตรกรกำจัดได้ดีที่สุด การป้องกันกำจัดจะเห็นผลชัดเจนหลังการป้องกันกำจัดแล้วไม่น้อยกว่า 3-4 สัปดาห์ [1]

เมื่อตัวเต็มวัยออกจากการดักแด้ประมาณ 10 วัน ซึ่งนี้ต้องการอาหารที่มีโปรตีนเป็นองค์ประกอบเพื่อพัฒนาอวัยวะสีบพันธุ์ และเมื่อผสมพันธุ์จะวางไข่ในผลไม้ชนิดต่าง ๆ ไข่มีสีขาวชุ่น ผิวนมัสสห้อมแสง รูปร่างคล้ายผลลั่ว ขนาดกว้างประมาณ 0.2 mm ยาว 0.4 mm. พักออกจากไข่ภายใน 2 วัน เป็นตัวหนอนที่ปกติ สีขาวแต่อาจมีสีตามสีของผลไม้ รูปร่างกลมรีหัวแหลม หัวป้าน ไม่มีขา ลำตัวเป็นปล่อง ส่วนหัวมีตัวขอแข็ง สีดำน้ำครุ่ง งอตัวและดีดตัวไปได้ไกล เพื่อหาแหล่งที่เหมาะสมในการเข้าดักแด้ ระยะตัวหนอนจะใช้กินเนื้อผลไม้จากผิวลึกลงไปเรื่อย ๆ ใช้เวลาประมาณ 5-9 วัน จึงเข้าสู่ระยะตัวเด็ก ในdin ligg 2-5 cm. รูปร่างกลมรี เป็นปล่องตามขวางสีน้ำตาลอ่อน สีเข้มขึ้นเรื่อย ๆ ไม่เคลื่อนไหว ขนาดกว้าง 2 mm. ยาว 4 mm. ระยะตัวเด็กประมาณ 10-12 วัน จึงกลายเป็นตัวเต็มวัย เป็นระยะที่เหมาะสมในการกำจัด เพราะเป็นช่วงที่แมลงวันทองออกหากิน [1]

กะเพรา (*Ocimum sanctum* L.) 属于 Lamiaceae ไม้พุ่มขนาดเล็กสูงประมาณ 0.8-1.5 m. โคนต้นเนื้อไม้มีแข็งกิ่งก้านส่วนปลายอ่อนและเป็นสีเหลือง ใบเดี่ยวรูปไข่ ขอบใบเรียบหรือหยักแบบชี้ฟัน กว้าง 2-3 cm. ยาว 3-4 cm ทุกส่วนของต้นมีกลิ่นหอม ดอกออกเป็นช่อ พับทั่วไปในเขตร้อน เป็นพืชสวนครัว มี 3 สายพันธุ์ ได้แก่ กะเพราขาว กิ่งก้านแก่เป็นสีน้ำตาล กิ่งอ่อนสีเขียว ใบสีเขียวอ่อน ดอกสีขาว กะเพราแดง กิ่งก้านใบสีม่วงแดง omn น้ำตาล ดอกสีชมพูม่วง และ กะเพราลูกผสม กิ่งก้านสีม่วงอมแดง ใบสีม่วงแดง อมเขียว เกิดจากการผสมระหว่างกะเพราขาวและกะเพราแดง [2]

ใบกะเพราสดมีน้ำมันหอมระเหยชนิด *Methyl eugenol* ร้อยละ 37.7 รองลงมา *Caryophyllene* ร้อยละ 27.4 *Methyl chavical* ร้อยละ 10 และสารอื่น ๆ สรรพคุณทางยาใช้น้ำคั้นจากใบกินขับแห้ง แก้ไข้ ขับเสมหะ แก้ท้องเฟ้อ ปวดท้อง คลื่นไส้ อาเจียน สาร *eugenol* มีฤทธิ์ขับน้ำดี ช่วยย่อยไขมัน ลดการจูกเสียด ใบสดใช้ปูรุงอาหาร เช่น ผัด และ แกง พืชชนิดนี้

ปลูกโดยเมล็ด หรือโดยการตัดกิ่งปักชำ การตัดกิ่งป่าย ๆ ทำให้แตกกิ่งก้านมากขึ้น [2] [3]

แมงลักษ์ (*Ocimum americanum L.*) ไม้พุ่มขนาดเล็กคล้ายกะเพรา มีกิ่งหอย ใบสอดสรรพคุณทางยาใช้ขับลม ขับเหื่อ น้ำดันจากใบใช้กินแก้หวัดน้ำมันแมงลักษ์ยังชื่อวัณโรคได้ น้ำมันหอมระเหยชนิด Methyl cinnamate, d-Camphor และ Citral ใช้ผสมทำสมุนไพรเครื่องสำอาง [2]

โหระพา (*Ocimum basilicum L.*) ไม้พุ่มขนาดเล็กคล้ายกะเพรา สรรพคุณทางยาใช้เป็นยาชาตุเสริมอาหาร ขับเหื่อ ขับเสมหะ แก้ไข้ขับลม น้ำมันหอมระเหยชนิด Methyl chavical เป็นสารหลัก Methyl cinnamate, และ Linalool น้ำมันหอมระเหยในโหระพาคล้ายกับกะเพรามากกว่าแมงลักษ์ คือ สาร Methyl chavical พบทั้งในโหระพาและกะเพรา [2]

ฟีโรโมน (pheromone) เป็นสารที่แมลงสร้างขึ้นและปล่อยออกนอกตัว และมีผลต่อพฤติกรรมของสัตว์ชนิดเดียวกัน ส่วนมากมีผลต่อพฤติกรรมทางเพศในลักษณะการดึงดูดทางเพศ องค์ประกอบทางเคมีของฟีโรโมนมากเป็นครึ่ง ไขมันที่จะเหยียด แมลงชนิดเดียวกันจะรับรู้จากอรรถรสสัมผัส เช่น หนวด รยางค์ รอบปาก แต่ใช้หนวดรับฟีโรโมนมากที่สุด สร้างได้ทั้งเพศผู้และเพศเมีย ฟีโรโมนที่พบบ่อย ได้แก่ ฟีโรโมนเพศ (sex pheromone) ทำให้เพศตรงกันเข้ามาน้ำนมที่ได้กิ่งติดตามมาเพื่อผสมพันธุ์ เช่น แมลงสาบเพศเมียปล่อยฟีโรโมนล่อให้เพศผู้มาผสมพันธุ์ ผีเสื้อถูกดึงดูดด้วยกลิ่นเพศเมียสร้างฟีโรโมนล่อเพศผู้ได้ในระยะทางไกลมาก ผึ้งนางพญาสร้างฟีโรโมนราชินีล่อให้เพศผู้มาผสมพันธุ์และทำให้ผึ้งงานซึ่งเป็นเพศเมียเป็นหมัน นอกจากฟีโรโมนเพศยังพบฟีโรโมนตามรอย (trail pheromone) เป็นฟีโรโมนที่ปล่อยมาเพื่อบอกให้แมลงตัวอื่นทราบถึงทิศทางกลับรังพบริเวณ แล่มด และฟีโรโมนเตือนภัย (alarm pheromone) เป็นฟีโรโมนที่ปล่อยมาเพื่อเตือนภัยให้แมลงตัวอื่นและออกมายังกันตัว พบริเวณ

ปัจจุบันสามารถสังเคราะห์ฟีโรโมนบางชนิดได้ เช่น ฟีโรโมนเพศของแมลงวันทอง ซึ่งเป็นสาร Methyl eugenol ใช้ล่อแมลงวันทองเพศผู้มาติดกับตัว เป็นการทำจัดแมลงวันทองวิธีหนึ่ง [4]

วัสดุอุปกรณ์และวิธีการ

วัสดุและอุปกรณ์สำคัญที่ใช้ในการศึกษาประกอบด้วยขวดน้ำพลาสติก หรือขวดโลหะปากกว้าง ใบแมงลักษ์ ใบโหระพา ใบกะเพรา มะม่วงสุก ฟีโรโมน แมลงวันทอง แอลกอฮอล์ การศึกษาใช้บิริเวณบ้านในเนื้อที่ประมาณ 200 m²

วิธีการมี 9 ขั้นตอนคือ

1. ทดสอบพืชสมุนไพร 3 ชนิด คือ แมงลักษ์ โหระพา และกะเพรา ใช้สมุนไพรอย่างละ 2 กิ่ง เด็ดเอ่าแต่ใบ ขี้ร่อง นำไปใส่ในขวดพลาสติก พร้อมน้ำเล็กน้อย นำไปแขวนใต้ต้นไม้บิริเวณใกล้กัน สองเกต พฤติกรรมที่แมลงวันทองเข้าไปในขวด

2. เปรียบเทียบใบกะเพรา กับมะม่วงสุก ใส่มะม่วงสุกในขวดพลาสติกใบที่ 1 และใบกะเพรา 2 กิ่ง เด็ดเอ่าแต่ใบล่างน้ำให้สะอาด แล้วขี้ร่อง นำไปแขวนในขวดพลาสติกใบที่ 2 พร้อมน้ำเล็กน้อยป้องกันใบกะเพราเหี่ยง นำขวดใบที่ 1 และใบที่ 2 แขวนใต้ต้นไม้บิริเวณใกล้กัน สองเกตพฤติกรรมของแมลงวันทองจากปริมาณที่มาตรฐานต่อวันใบที่ 1 และใบที่ 2

3. ศึกษาระยะเวลาที่แมลงวันทองเริ่มมาตocom ใบกะเพรา วิธีการแบบเดียวกับขวดใบที่ 2 ในข้อที่ 2 แต่ใช้ขวดพลาสติกที่มีฝาปิด นำไปแขวนใต้ต้นไม้ จับเวลาที่แมลงวันทองเริ่มมา จนถึงเวลา 30 นาที จึงปิดฝาขวดเพื่อบันทึกภาพ

4. สถิตใบกะเพราด้วยแอลกอฮอล์ โดยการนำไปกะเพราต้มให้ละเอียด แล้วหยดแอลกอฮอล์ 10 หยด คั้นเอ่าแต่น้ำ นำน้ำที่สกัดจากใบกะเพราหยดบนก้อนสำลีนำไปใส่ในขวดพลาสติกใหม่อนเดิม สองเกตพฤติกรรมแมลงวันทอง

5. นำน้ำที่คั้นจากใบกะเพราที่ตำละเอียดไปหยอดน้ำ 10 หยด แล้วนำไปใส่ในขวดพลาสติกเหมือนเดิม สังเกตพฤติกรรมแมลงวันทอง

6. นำน้ำที่คั้นจากใบกะเพราที่ตำละเอียดใช้หลอดหยอดดูดนำน้ำหยอดน้ำก้อนสำลี 10 หยด สังเกตพฤติกรรมแมลงวันทอง

7. ผสมใบกะเพรากับใบแมงลัก เปรียบเทียบกับใบกะเพราผอมกับใบ荷荷茶 สำหรับสังเกตพฤติกรรมแมลงวันทอง

8. หาปริมาณใบกะเพราและฟิโรโมนที่ดึงดูดแมลงวันทองได้ดีที่สุด ใช้ใบกะเพรา 51015 และ

20 ใบ ตำให้ช้ำแล้วนำไปในจานเพาะเชื้อจำนวน 4 ชุด วางในตำแหน่งต่างกัน ในช่วงเวลา 07.00-08.00 น. ส่วนฟิโรโมนใช้ปริมาณที่แตกต่างกัน 4 ระดับ คือ 10 20 30 และ 40 หยดบนสำลี วางในตำแหน่งต่างกัน ในช่วงเวลา 07.00-08.00 น. สังเกตพฤติกรรมและปริมาณแมลงวันทอง ฟิโรโมนที่ใช้ในการทดลองคือ Methyl eugenol

9. เปรียบเทียบระหว่างใบกะเพรากับฟิโรโมนโดยนำปริมาณของแต่ละวิธีที่สามารถดึงดูดแมลงวันทองมากที่สุดนำมาเปรียบเทียบกัน และสังเกตพฤติกรรมและปริมาณแมลงวันทอง

ผลการทดลอง

ตารางที่ 1 ผลการทดลองจากการศึกษา 7 วิธี

วิธีการทดลอง	ระดับปริมาณแมลงวันทอง		
	ไม่มี	น้อย	ปานกลาง
1. พืชสมุนไพร - ใบแมงลัก - ใบ荷荷茶 - ใบกะเพรา	*	*	*
2. มะม่วงสุกและใบกะเพรา - มะม่วงสุก - ใบกระเพรา	*	*	*
3. ระยะเวลา - 0 นาที ถึง 5 นาที - 5 นาที ถึง 30 นาที	*	*	*
4. ใบกะเพรากัดด้วยแอลกอฮอล์	*		
5. น้ำคั้นใบกะเพราหยอดน้ำ 10 หยด	*		
6. น้ำคั้นใบกะเพราหยอดน้ำสำลี		*	
7. ใบกะเพราผอม - ใบกะเพรา+ใบแมงลัก - ใบกะเพรา+ใบ荷荷茶	*	*	*

หมายเหตุ

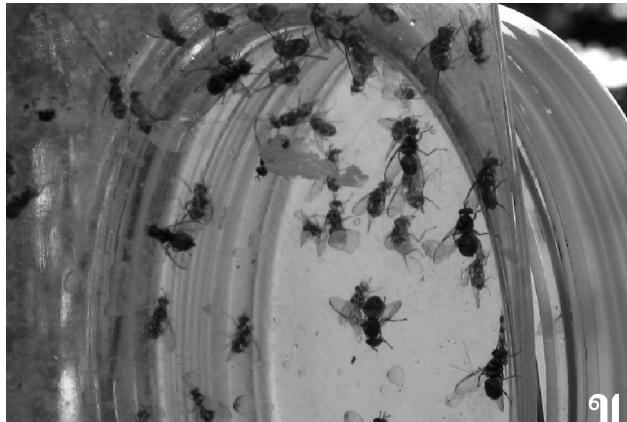
ข้อ 2 แมลงวันทองใช้มะม่วงเป็นแหล่งอาหาร

ข้อ 4 5 แมลงวันทองไม่ชอบสารเปลกลบлом คือ แอลกอฮอล์ และวัน

ก

ก

ภาพที่ 1 ก. แมลงวันทองภายในตัวกล้องจุลทรรศน์ ข. แมลงวันทองถูกดึงดูดด้วยไบกะเพรา

ตารางที่ 2 ประสิทธิภาพของไบกะเพราในการดึงดูดแมลงวันทอง

ปริมาณไบกะเพรา (ใบ)	1	2	3	4	รวม	ค่าเฉลี่ย
5	7	4	3	3	17	4.25
10	6	11	5	5	27	6.75
15	11	6	9	5	31	7.75
20	12	13	6	5	36	9.00

ตารางที่ 3 ประสิทธิภาพของฟีโรโมนในการดึงดูดแมลงวันทอง

ปริมาณฟีโรโมน (หยด)	1	2	3	4	รวม	ค่าเฉลี่ย
10	1	0	1	0	2	0.50
20	3	2	1	0	6	1.50
30	7	0	3	3	13	3.25
40	9	2	2	2	15	3.75

จากผลการทดลองพบว่าระดับของไบกะเพราที่มีประสิทธิภาพสูงสุดคือ 20 ใบ และระดับของฟีโรโมนที่มีประสิทธิภาพสูงสุดคือที่ระดับ 40 หยด (ตารางที่ 2, 3) จึงนำระดับของไบกะเพราและของฟีโรโมน

ดังกล่าวมาทำการเปรียบเทียบ โดยใช้จำนวนເຫຼືອອຍ່າງລະ 4 ຊຸດ ວางໃນຕໍາແໜ່ງໄກລັກນ ແລ້ວນັບຈຳນວນແມลงວັນທອງທີ່ໜ່ວງເວລາຕ່າງໆ

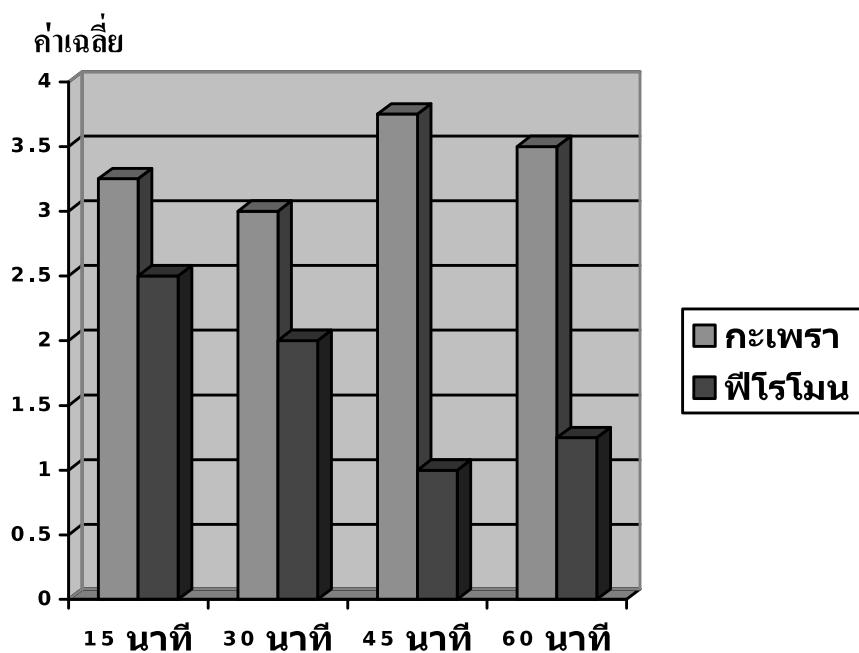

ตารางที่ 4 ประสิทธิภาพของใบกระเพรา 20 ใบต่อจำนวนแมลงวันทองที่ระยะเวลาต่างๆ

เวลา (นาที)	1	2	3	4	รวม	เฉลี่ย
15	0	4	8	1	13	3.25
30	0	3	8	1	12	3.00
45	1	3	10	1	15	3.75
60	0	3	10	1	14	3.50

ตารางที่ 5 ประสิทธิภาพของพีโรมินที่ระดับ 40 หยดต่อจำนวนแมลงวันทองที่ระยะเวลาต่างๆ

เวลา (นาที)	1	2	3	4	รวม	เฉลี่ย
15	4	1	4	1	10	2.50
30	2	3	2	1	8	2.00
45	1	2	0	1	4	1.00
60	1	4	0	0	5	1.25

ภาพที่ 2 ค่าเฉลี่ยแมลงวันทองต่อใบกระเพราและพีโรมินที่เวลาต่างกัน

ก

ก

ภาพที่ 3 ก.บริมาณแมลงวันทองที่ถูกดึงดูดด้วยใบกะเพรา ข. บริมาณแมลงวันทองที่ถูกดึงดูดด้วยฟีโรโมน

จากข้อมูล เมื่อเปรียบเทียบปริมาณประสิทธิภาพของใบกะเพราที่ 20 ใบ และระดับฟีโรโมนที่ 40 หยด พบร่วมกับฟีโรโมนในกระบวนการดึงดูดแมลงวันทองได้มากกว่าฟีโรโมน คิดเป็นอัตราส่วน 2:1

บทสรุป

จากการทดลองเบรียบเทียบสมุนไพร 3 ชนิด คือ แมงลักษะ ให้รักษา และกะเพรา พบร่วมกับฟีโรโมน มีประสิทธิภาพในการดึงดูดแมลงวันทองได้ดีที่สุด เมื่อนำใบกะเพราไปเบรียบเทียบกับฟีโรโมนเพศเมีย ซึ่งเป็นสารที่สังเคราะห์ขึ้น มีเชื้อทางการค้าว่า Methyl eugenol พบร่วมกับฟีโรโมน ประมาณ 2 เท่า เมื่อนำมาใช้ในการดึงดูดแมลงวันทองได้ เช่นเดียวกับฟีโรโมนที่สร้างขึ้น ใบกะเพราประกอบมีสารดึงดูดทาง

เพศแล้ว ยังมีน้ำเหลืองจากใบกะเพราที่แมลงวันทองใช้เป็นแหล่งอาหารได้ [1] จึงพบร่วมวันทองทั้งเพศผู้และเพศเมียในใบกะเพรา ส่วนฟีโรโมนจะพบร่วมกับแมลงวันทองเพศผู้ [4] ทำให้บริมาณแมลงวันทองน้อยกว่าในใบกะเพรา

การนำผลการทดลองไปใช้ประโยชน์ในสวนผลไม้ โดยใช้ใบกะเพราต้มหรือขี้พอก็ช้ำ ใส่ในขวดพลาสติกที่ผสมน้ำเล็กน้อย นำไปแขวนตามจุดต่าง ๆ ตามต้องการ คงอยู่นาน น้ำจะหายใจได้ แต่ต้องเปลี่ยนใหม่ทุกวัน

ก

ก

ภาพที่ 4 ก. อุปกรณ์ดักแมลงวันทองก่อนนำไปใช้ใบกะเพรา ข. อุปกรณ์ดักแมลงวันทองหลังนำไปใช้ใบกะเพราและมีแมลงวันทองภายใน

เอกสารอ้างอิง

1. มนตรี จิราศุตตน์. แมลงวันผลไม้และการป้องกัน^{กำจัด}. [online] เข้าถึงได้จาก <http://www.ezathai.org/knowledge05.html>. 2554.
2. เยาว์ เหมือนวงศ์ญาติ. 2537. สมุนไพรใหม่.
กรุงเทพมหานคร: เมดิคัลเมดี้.
3. นิจศิริ เรืองรังษี. 2534. เครื่องเทศ. กรุงเทพมหานคร:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
4. บพิช จาจุพันธุ์ และ นัมพร จาจุพันธุ์. 2540. สำหรับ.
กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์